
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

MODERN REGIONALIZMUS

Veljko Petrović: *Ének délben*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1994

Veljko Petrović szerb író, aki műveiben Ravangradnak nevezte el Zombort, a várost, ahol született, s ahonnan ő is – mint anyai kortársa – Budapestre ment a tudomány és a kultúra áldását magáévá tenni, nem ismeretlen a magyar olvasó és diák számára sem. Elbeszélései és novellái (pl. a *Miska, az öregbéres* vagy a *Niši jégeső*) ott voltak-vannak a vajdasági magyar iskolai olvasókönyvekben, s írásművészete a magyar irodalom szempontjából is fontos jelenség. Nemcsak azért, mert műveiben – a megidézett világ emberi-nemzeti tarkaságából kifolyólag – gyakran szerepelnek magyar emberek (főhősei is sokszor közülük kerülnek ki), hanem mert munkássága is kapcsolódik azokhoz a törekvésekhez, amelyeknek a vajdasági magyar irodalomban Szenteleky Kornél adott programkeretet (kifejtve benne többek között, hogy a mi fróinknak e vidék lakójának sorsát, világát kell megjeleníteniük műveikben), nevet („helyi színek”), s amelyekben csak kevesen érezték meg – mint a szerb író – az európaiságot, hogy az európai irodalom tablóján is csak e feltételek révén rajzolódhat ki irodalmunk egyetemesebb, határozottabb érvénnyel. „És az anyaországban, a Száván túl is ezzel a »prékói« idegenségével lett érdekes és eredeti. S ebből se csupán stílus és hangvétel sugárzott, s oldottabb meg könnyedebb előadás, de nem kevésbé alakjainak egzotikuma is” – mutatja be Veljko Petrović törekvéseit Herceg János az *Ének délben* bevezető jegyzetében. Bori Imre viszont az irodalomtörténész szemszögéből vizsgálja a novellák és a Szenteleky-program közötti párhuzamokat. Veljko Petrović és „a helyi színek” című tanulmánya zárja a kötetet.

Az összehasonlító irodalomtudomány valószínűleg már kiderítette és kimutatta nemcsak a húszas–harmincas évek vajdasági magyar és szerb irodalmának tárgyi, hanem műfaji összefüggéseit is, azt, hogy a klasszikus elbeszélés és novella mellett a rövidtörténet az egyik leggyakrabban alkalmazott elbeszélői forma ez idő tájt ezekben az irodalmakban. Az *Ének délben* írásai is e három elbeszélői struktúra köré szerveződnek. Így: nemcsak terjedelmes, de több történeteszálát összegező, összefüggéseiben is bonyolult elbeszélés a *Magyar Pista* vagy *A bunyó*, feszes ívű, sűrített jelentéstartalmú novella az *Ének délben*, *A niši jégeső*, míg *A rónaság dicsérete* vagy *A Bácska télen* inkább lírai töltetű rövidtörténet.

A kötet tizenhárom darabja tematikailag is elrendezhető. Mivel egy nemzeti és kulturális értelemben is színes világba helyezi történeteit az író, novelláinak nagy részében felbukkan egy-egy magyar szereplő, ám emellett írt kifejezetten „magyar” novellákat (elbeszéléseket, rövidtörténeteket). Ezek vagy az itteni magyarok életéből, világából merítenek (pl. a *Csángó Erzsi*, melyben a magyar cseléd lányok sorsát jeleníti meg egy történet erejéig), vagy pedig főhősük magyar (pl. *A niši jégeső*, a *Miska, az öregbéres*, a *Magyar Pista* stb.). Egy másik közösségbe, a század eleji szerb polgári világba, illetve a földbirtokos réteg életébe nyújt betekintést több novellája, köztük *A Negovanok kihűlt otthonában*, *A bunyó*, az *Anya és leánya*. Amíg az említett novellatípusokban a szereplők inkább külső tényezőkkel, a társadalom meghatározó erőivel, közösségi normákkal, történelmi konfliktusokkal kerülnek szembe, addig a novellahősök egy másik csoportjának önmagával, belülről feszítő erővel kell megküzdenie (pl. Šaca Idivorskinak a *Vetélytársakban*, a *Tavaszi temetés* gyermekhőseinek, az *Ének délben* Ilijájának). Az epikus ábrázolásmód helyett a lélektaniség jegye dominál ezekben a novellákban. Több írását a hangulatrajz, a líraiság, az esszéisztikus közlésmód jellemzi, mindenekelőtt *A rónaság dicséretét* és *A Bácska íelent*, amelyekben a síkvidéki ember életmódját és lelki beállítottságát földrajzi jelenségekkel hozza összefüggésbe az író.

Nemcsak a valóságban, lélektani értelemben is fogvagyogatóan hideg van a *Negovanok otthonában*, ahová két belgrádi úr, egy festő és egy író érkezik a családi festmények megtekintése érdekében. A művizsgálat ténye azonban csak egy epizódjává minősül a történetnek, helyette egy pusztuló világ, a bánási földbirtokos réteg hanyatlásának, végső leromlásának képei elevenednek meg előttünk. A *Negovanokon* már az sem segít, hogy sarjai „vérük felfrissítésére” a parasztság soraiból választanak feleséget maguknak, mint a bánási birtok ura is, aki rezignáltan állapítja meg: „elmúlt már a régi világ”. A novella hideg-rideg atmoszférája azonban vészterhes momentumokat, feszülő indulatokat takar, minek megsejtésében, az utalások rejtett-lassított ütemű elrendezésében remekel az író.

A bunyó. Egy gyökértelen ember története című illetve alcímű elbeszélés sok tekintetben rokon *A Negovanok kihűlt otthonában* cíművel. A vidéki nemesség hanyatlásának képeit itt a városi úri világ leromlásának, végső ellehetetlenülésének mozzanatai váltják fel. Csakhogy ebben a világban már – a *Negovanokéval* ellentétben – a józan beletörődésnek s a lázadó jobbat akarásnak sincs érvénye, csak a látszatot tartó hazugságmechanizmusnak. A városi úri világ pusztulását Veljko Petrović nemcsak az élehetlenség, a meg gondolatlanúság eluralkodásában látja megokolhatónak, hanem az emberek végső elhagyatottságában, a természettől, a teremtő képzelettől és erőtől való megfosztottságában is. A *bunyó*, azaz dr. Stipa Paštrović ügyvéd, novellájának főhőse is a szegény-szerény, de életképes paraszttársadalmat adja fel az urak meddő, kétszínű, sőt, romlott világáért. E világban és családjában egyaránt meg nem értésre lel, sodródik az árral, csödbe jut anyagi és pszichikai értelemben egyaránt, s mielőtt a bolondokházában véget vetne életének, visszatér a tanyára. Ilyen egyszerű a történet, azonban a jelentésárnyalatok bonyolult, gazdag összefüggései izgalmassá, feszültté, élvezetessé (olvasmányossá) teljesítik a novellát. Megtudjuk Paštrović doktorról, hogy miféle képmutatás, színjáték mérgezi meg életét, miféle számítások, kapcsolatok szövik át boldogulásának útját, teszik lehetővé és akadályozzák egyszerre tanulmányait, karrierjét, szerelmét. Elénk tárul a nagyravágyó, de ostoba asszonyok, semmittevők, aranyifjak, butácska kisasszonyok világa, társasága, kiket a pletyka, a skandallumok és flörtök híre éltet, s akik a másmilyen embert kivetik maguk közül, s lenézik, mint a származása miatt is csúfolt Paštrovićot, aki naivul és igaz

emberként csöppen közéjük. Teljes lelki összeomlása így elkerülhetetlen. „Parasztnek kellett volna maradnom. Bunyónak, mint ahogy öregapám és apám is az volt. Hajladoznom a friss levegőn, mint a pipacs a szélben, s elvenni azt a leányt, akivel először beszéltem a kólóban, gyereket nemzeni, szántani, nótázgatni, s ha megérdemli, hát odaszógni az asszonynak. Este fáradtan, ruhástul, kapatosan elterülni az illatos szénában, és horkolni, s ha egyszer üzen a kaszás, hát meghalni” – fogalmazza meg Paštrović a maga végzetét.

Fülldelt polgári szobákba vezet bennünket az *Anya és leánya* című novella, amelyben Lujza asszony, az öreg bíró szép, előkelő felesége egy valóságtól elzárt (bizonyos értelemben természetellenes), kétszemélyes világot épít ki lánya és maga számára: „Magának őrizte a lányt, s állandó félelemben élt: nehogy beleszeressen valakibe. Mert meg volt győződve arról, hogy akkor elveszíti, ő pedig megcsúnyul. Szinte büszke volt lánya tökéletes ártatlanságára.” Csakhogy a lány, Katica, egészséges életöszöne felülkerekedik a reá erőszakolt anyai akaraton, ami egy nagy titok kipattanásához vezet. Lujza asszony tettét egy hajdani nagy, beteljesületlen szerelem emléke mozgatja, amely szerelem gyümölcse maga Katica.

A kötet legkülönlegesebb történetet prezentáló elbeszélése a *Magyar Pista*. Herceg János, a kötet előszavának írója, de mások is, így Utasi Csaba a Veljko Petrović jelenléte irodalmunkban című tanulmányában (In: *Vér és sebek*. Forum, 1994), igen romantikusnak találja a történetet. Hangos százados ugyanis, mint az osztrák–magyar hadsereg tisztje, egy családi fogadalom értelmében (a Hangos ivadékoknak el kell árulniuk a császárt, mivel az a nagyapjukat felakasztatta a negyvennyolcas szabadságharcot követően) átszökik a szerbekhez, s az első világháborút szerb katonaként küzdi végig, ott is hírnevet és magas rangot szerez magának; beleszeret egy zsidó lányba, s a szerelmi bánatra ismét a harcokban, a hősi halálban keresné a gyógyírt, ám a sors különös fintora révén betegágyban, fertőző betegségben hal meg. A „sírva vigadási” romantikus színezetű elbeszélésnek eme múlt időszerűségű (mára különösen avítottá lett) történetisége mellett van egy sokkal jelentősebb rétege, mely a szerb és a magyar nép lelkiségébe nyújt betekintést, s a század eleji társadalmi viszonyokra vet fényt. „... s az író a sors és az emberi akarat példabeszédével búcsúzik tőle. . .” – állapítja meg Magyar Pistáról Herceg. Utasi pedig: „Végső tanulságként pedig az egész elbeszélésen végigvonul az a ki nem mondott gondolat, mely Tömörkény István legjobb háborús tárgyú novelláit is áthatja, hogy a pusztító embertelenségért nem a népeket, hanem sorsuk intézőit terheli a felelősség.”

Nem kevésbé romantikus történetet jelenít meg előttünk a *Csángó Erzsi* című novella, melynek hősnője, mint a nincstelen családok leánygyermekei általában, Belgrádban cselédként keresi boldogulása útját, teherbe esik, s már-már a kizsáftottság sorsa jut neki, amikor egy falubeli fiatalember megszereti és a segítségére siet. A szociográfia, s a lélektan módszereit is megpendítő novellai cselekménybonyolítás ellaposodását, s váratlan mesei fordulatát a mai olvasó már nem tudja elfogadni, s a beleélés szintjén magáévá tenni.

Magyar irodalmi és olvasói körökben egyaránt ismert Veljko Petrović-novella a *Miska, az öregbéres*. A különböző népek, a betelepülő, hangoskodó szerbek és az őslakos magyarok érdekeinek szembenállását érzékelteti szuggesztív elbeszélői erővel. A történet keserű tanulsága, miszerint a szegénynek nincs igazsága, bármely nemzet fia legyen is.

A címadó novella, az *Ének délben*, modernségével, jelentéstartalmának „maiságával” emelkedik a kötet többi darabja fölé. A Niši utca lakói igen tarka közösséget képeznek mind nemzeti, mind társadalmi hovatartozásuk tekintetében. Közös vonásuk azonban a

nyomorúság, a földhözragadt gondolkodásmód. Közöttük él (a bánáti özvegy házában) Ilija, a montenegrói orvostanhallgató, aki egy nap a déli órákban énekelni kezd, s nem hagyja abba, még ha a bolondokházába kísérik sem. Az utca lakói megrökönyödvé hallgatják ezt a különös éneket, örültséget, ördögi rontást vélnek felismerni benne („Érthető, hogy meg kellett örülnie. Tanulni is, meg ezzel a néemberrel együtt élni, nem mehetett ez sokáig!”), s nem érzik ki a szépséget belőle, a másságot, a nyomorúságon felülemelkedő értéket.

A maga közvetett módján a „helyi színek” elmélete mellett tesz tanúbizonyságot Veljko Petrović *A rónaság dicsérete* című írásában, a Vasa Stajićnak ajánlott, mottóval bevezetett esszénovellában, melyben a sík vidéki élet „filozófiáját” fogalmazza meg. A síkság olyan, mint „az egyszerű víz, abból egyetlen pohár is elég, hogy szomjukat oltsák, olyan, mint a házikenyér, melyből egy karaj is elég, hogy éppen elverje éhüket . . .” Ezzel szemben: „a hegyvidék hangos és patetikus, figyelmet kelt hirtelen változásaival . . .” A földrajzi adottságokból vezeti le a síksági ember világszemléletét is, általa látja determinálnak: „Az eget kémlelő síksági ember jobban tudja, mint bárki, még ha a legmagasabb csúcson áll is, hogy pirinyó, alig látható porszem csupán, ám azt is, hogy a tapasztalati világ középpontjában, a mindenség tengelyében áll. Az óceánok vándora ilyenkor az ismeretlen, hatalmas erők meg a véletlen szeszélyétől retteg – de te, síksági ember, nem hullasz térdre megtörtén, hanem világosan látod, akármerre nézel, a kérlelhetetlen törvények csodáját, azt a gigászi erőt, mely nem hajlandó megtagadni ősi törvényeit.”

Fontos, hiánypótló kiadvány Veljko Petrović magyar nyelvre fordított, válogatott novelláinak kötete, hisz így nemcsak egy csokorban láthatjuk a mi irodalmunk szemszögéből is fontos alkotásokat, hanem az irodalmi kölcsönhatásoknak is új mozzanatait fedezhetjük fel.

BENCE Erika

BESZÉLGETÉS „A” SZÍNÉSSZEL

Feliks Pašić: *Zoran*. Razgovori sa Radmilovićem. Prosveta, Sombor, 1995

Feliks Pašić neves belgrádi teatrológus könyve a szerb színházi élet felejthetetlen, immár klasszikusának számító nagyságával, *Zoran* Radmilovićyal folytatott beszélgetéseit tartalmazza.

A belgrádi Ateleje 212 egyszeri és megismételhetetlen Übü királyával, III. Radovanjával 1979 januárjában és májusában beszélgetett a szerző. A rövid előszóban Feliks Pašić, többek között, így írt az egy korszakot és egy színházi játéksztlust megtestesítő Radmilovićről: „Nem volt könnyű társalgó. Ellenkezőleg. Nehezen jött ki másokkal, de hiszem, hogy időnként önmagával sem tudott mit kezdeni. Annyi közül az udvari bolond szerepét választotta ki magának. »S mint ilyen – írja majd Jovan Ćirilov –, különb volt frónál, bölcsőbb volt közönségénél, jelentősebb volt rendezőinél.«”

Az idézett megállapítás megfellebbezhetetlen helyénvalóságának teljes tudatában Pašić elállt attól az elsődleges, főlöleges és bizonytalan kimenetelű szándéktól, hogy az előszót egyfajta színészesszévé alakítsa át, mert a beszélgetés alatt lejegyzettek minden mások által történő elemzésénél, értelmezésénél egyszerűbben és lényegretörőbben tudnak szólni arról a színészről, aki minden kétséget kizáróan *önálló és öntörvénnyű alkotó művész*